
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 347.734

Л. В. Шестак, к. ю. н., доцент

УМОВИ БАНКРУТСТВА БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Анотація. У статті досліджуються проблеми законодавчого регулювання банкрутства банківських установ в Україні та світі.

Ключові слова: комерційний банк, Національний банк України, банкрутство, неплатоспроможність, перехідний банк.

Л. В. Шестак, к. ю. н., доцент

УСЛОВИЯ БАНКРОТСТВА БАНКОВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация. В статье исследуются проблемы законодательного регулирования банкротства банковских учреждений в Украине и мире.

Ключевые слова: коммерческий банк, Национальный банк Украины, банкротство, неплатежеспособность, переходный банк.

L. V. Shestak, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor

THE CONDITIONS OF THE BANKRUPTCY OF BANKING INSTITUTIONS

Abstract. The article examines the problems of legal regulation of bankruptcy of banking institutions in Ukraine and abroad.

Keywords: commercial Bank, the national Bank of Ukraine, bankruptcy, insolvency, transition Bank.

Актуальність теми дослідження. Сучасна ринкова економіка не може існувати без розвиненого фінансового ринку, під яким розуміють середовище купівлі-продажу фінансових ресурсів і сукупність інститутів, які забезпечують їх обіг [1, с. 147]. У системі фінансово-кредитних інститутів як специфічна ланка виділяються банки, які виконують соціально необхідні функції з акумуляції вільних грошових коштів та їх перерозподілу. Ґрунтуючись на нормах Господарського кодексу України, Закону України «Про банки і банківську діяльність», Податкового кодексу України, сукупність вище зазначених функцій можна визначити як господарську діяльність банків, отримання прибутку від якої діє можливість відносити їх до суб'єктів підприємницької діяльності – учасників ринкових відносин, які з різних причин можуть зазнати матеріальних втрат і стати банкрутами. І хоча банкрутства окремих банків відбуваються не частіше, ніж банкрутства інших підприємств, але вони можуть мати більш негативні наслідки для економіки.

Постановка проблеми. Попри негативне значення банкрутства для кожного окремого учасника господарських відносин, все ж вважається, що за допомогою механізму банкрутства ринок звільняється від неспроможних до господарювання суб'єктів або дозволяє фінансово оздоровити потенційно життєздатних господарюючих суб'єктів [2, с. 74].

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання про удосконалення процедури банкрутства банків вже майже традиційно звертаються вітчизняні та зарубіжні науковці [1; 2; 3; 7]. Проте, в більшості досліджень має місце лише визначення окремих проблем банкрутства банків, але не вказуються шляхи їх подолання та удосконалення чинного банківського законодавства.

Таким чином, в українській юридичній літературі мало дослідженою є проблематика законодавчого регулювання процедури банкрутства банків, відсутні також і наукові розробки щодо спрощення цієї процедури, мало вивченою є і практика інших держав щодо ведення процедури банкрутства банків.

Постановка завдання. У даній статті зроблена спроба визначити недоліки й переваги чинного законодавства України щодо регулювання процедури банкрутства банківських установ та вказати можливі шляхи її спрощення з урахуванням світового досвіду.

Виклад основного матеріалу. У світі склалися два підходи (методи) визнання банку неплатоспроможним – адміністративний та судовий. При адміністративному методі банк визнається неплатоспроможним тим органом, який забезпечує ліцензування банківської діяльності. Так, у США декларація про неплатоспроможність (банкрутство) банку приймається тим розпорядчим органом, який видав банку ліцензію на здійснення банківських операцій. У Російській Федерації банк визнається неплатоспроможним у судовому порядку. В Україні питання банкрутства банків є досить проблематичним. Загальний закон з питань неплатоспроможності «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у статті 5 прямо передбачає застосування Закону про банки (спеціального закону) у справах про банкрутство банків. Проте глава 16 Закону України «Про банки і банківську діяльність» викладена вкрай суперечливо. Так, повноваження господарського суду, який відповідно до ст. 88 закону про банки порушив провадження у справі про банкрутство, обмежено єдиним питанням – суд приймає до розгляду висновки Національного банку щодо доцільності ліквідації банку та відповідність застосування процедури ліквідації з боку НБУ вимогам закону. Враховуючи це, Лобач О. М. робить висновок про те, що в Україні, попри задеклароване законом обов'язкове порушення судової справи про банкрутство банку, фактично діє адміністративний метод щодо визнання банку неплатоспроможним [3, с. 159].

В Україні для відновлення платоспроможності створюються так звані перехідні банки. Відповідно до п. 9 ч.1. ст. 2 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [4] перехідний банк – це банк, який створено у процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку, номінальним власником і управителем якого є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, до дня продажу цього банку інвестору. На підставі оцінки фінансового та майнового стану банку визначаються заходи щодо виведення неплатоспроможного банку з ринку, одним з яких є створення та продаж інвестору перехідного банку з передачею активів і зобов'язань неплатоспроможного банку та його подальшою ліквідацією. Відповідно до ч. 1 ст. 42 названого закону Фонд на підставі плану врегулювання приймає рішення про утворення перехідного банку шляхом виділення частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, який утворюється в формі публічного акціонерного товариства. Після цього проводиться конкурс на прид-

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

баня активів банку і перехідний банк продається кваліфікованому інвестору – переможцю конкурсу та ліквідується.

Оскільки перехідний банк є тимчасовим і при цьому фактично неплатоспроможним, він має особливий правовий статус, що впливає на його діяльність. По-перше, до такого банку застосовується спрощена процедура створення та ліцензування, оскільки за умов неплатоспроможності як повноцінний учасник ринку банківських послуг він не зміг би отримати ліцензію НБУ. По-друге, особливості формування статутного капіталу. По-третє, особливості застосування економічних нормативів: на перехідний банк не поширюються вимоги, встановлені Нацбанком України щодо обов'язкових економічних нормативів, лімітів валютної позиції, нормативів обов'язкового резервування коштів на кореспондентському рахунку в Національному банку України, формування резервів та покриття збитків від активів. По-четверте, особливості передачі активів і зобов'язань перехідний банк є лише тимчасовим власником та розпорядником відповідних активів, які він потім передає інвестору. По-п'яте, особливості оподаткування – перехідний банк відповідно до ч. 13 ст. 42 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» звільняється від сплати будь-яких платежів [5, с. 42]. Тобто метою організації перехідного банку є виведення неплатоспроможного банку з ринку для недопущення його банкрутства шляхом відчуження всіх або частини активів і зобов'язань для здійснення заходів з приведення діяльності перехідного банку у відповідність до вимог законодавства або приєднання банку до існуючого платоспроможного.

Якщо за рішенням НБУ створення перехідного банку є недоцільним, то починається власне процедура банкрутства. Справа про визнання банку банкрутом може бути порушена лише після відкликання банківської ліцензії, після чого санація банку не допускається. Орган, який ініціював рішення про ліквідацію, призначає ліквідатора, який приступає до виконання обов'язків негайно після відкликання ліцензії.

Коли багато банків мають значні труднощі або знаходяться на етапі глибокої кризи необхідно застосовувати комплексні заходи з пошуку та впровадження в практику таких форм та методів управління, використання яких дозволили б банківським установам не доводити справу до кризового стану. Якщо вже заходить річ про банкрутство, то необхідно застосовувати методи, які б дозволяли готувати та приводити в дію програми оздоровлення банків. Наслідком фінансової кризи банківської установи є втрата ліквідності та платоспроможності, а отже, – порушення норм і вимог чинного банківського законодавства та нормативних актів НБУ.

У разі, якщо комерційний банк перебуває у кризі, яка загрожує подальшому його існуванню, то він може бути переведений на режим фінансового оздоровлення з ініціативи НБУ. Режим фінансового оздоровлення – це система примусових та примусових заходів впливу на комерційний банк, спрямованих на збільшення капіталу банку до необхідного рівня протягом визначеного періоду з метою відновлення ліквідності та платоспроможності і усунення порушень, які призвели комерційний банк до збиткової діяльності або скрутного фінансового стану, а також наслідків цих порушень [6, с. 161-163].

Це складний процес і не кожний захід щодо фінансового оздоровлення призводить до позитивних результатів, тому Національний банк України в разі недо-

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

статності застосованих заходів може полягати на обов'язковій реорганізації та призначити тимчасову адміністрацію.

Згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» у випадку, коли стан комерційного банку загрожує інтересам вкладників, кредиторів і акціонерів, перешкоджає антимонопольним діям, а також у випадку надання банком недостовірної звітності в НБУ останній має право усунути керівництво суб'єкта банківської діяльності від управління і призначити тимчасову адміністрацію для управління ним на період фінансового оздоровлення. Усунення керівництва комерційного банку від управління та призначення тимчасової адміністрації здійснюється, якщо фінансова криза банку є прямим наслідком особистих непрофесійних дій його менеджменту, що має бути доведено у встановленому порядку.

Метою діяльності тимчасової адміністрації та головним її завданням є приведення справ комерційного банку у відповідність до законодавства, відновлення платоспроможності, усунення виявлених порушень, причин і умов, які призвели до погіршення фінансового стану, здійснення інших заходів щодо санації комерційного банку.

Тимчасова адміністрація перевіряє договірну, бухгалтерську, звітну, касову і канцелярську документацію, матеріали Правління та ревізійної комісії щодо справ банку, а також перевіряє у присутності члена Правління комерційного банку касу та інші цінності банку. Керівник тимчасової адміністрації виконує обов'язки керівника комерційного банку, а в разі потреби організовує комплексну перевірку діяльності комерційного банку і звірку фінансової звітності з реальним станом справ силами тимчасової адміністрації, із залученням зовнішнього аудиту.

Загальна тривалість діяльності тимчасової адміністрації не може перевищувати 12 місяців та може бути продовжена на 3 місяці.

Отже, неплатоспроможність однієї великої банківської установи може призвести до хвилі кризових явищ в усіх сферах країни. Світова практика свідчить, що більше ніж 80% всіх банкрутств припадає на приватних осіб та дрібних підприємців, які менше захищені та володіють значно меншими активами, а не на великі установи. Але найголовніше, що переважна більшість банкрутів оголошують про своє банкрутство самі.

Не всі методи застосовані до покращення діяльності банку призводять до позитивних результатів. Акціонери банків самі можуть вирішувати свої проблеми і використовувати злиття або приєднання як один із методів фінансового оздоровлення. Коли менш стійка кредитна установа приєднується до більш фінансово стабільної та стійкої установи, як результат можна уникнути банкрутства банку.

Необхідно відзначити, що збанкрутіння банків є звичним явищем у процесі накопичення та перерозподілу коштів на світовому ринку банківських послуг, воно є проявом конкурентної боротьби. У всьому світі можна спостерігати консолідацію банківського сектору: капітали концентрують у великих структурах, тоді як малі або знаходять конкурентні переваги, або стають ціллю для поглинання більшими структурами.

Якщо виникають проблеми, пов'язані з недостатньою капіталізацією в банківській установі малих розмірів, то чекати на допомогу від держави немає сенсу. Вона не допомагає малим гравцям на ринку. Для таких банків залишається ли-

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ше звернутися за допомогою до більших установ, наприклад продатись повністю, або продати частину акцій. В іншому випадку вони будуть ліквідовані.

Отже, можна зробити висновок, що перш за все необхідні спільні зусилля акціонерів банку та державного регулятора. Саме менеджери банку мають проводити таку політику, яка б не вимагала втручання держави.

Законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» визначено, що особливості провадження у справах про банкрутство банків регулюються Законом України «Про банки і банківську діяльність», згідно якого право звернення до суду із заявою про визнання банку неплатоспроможним та його ліквідацію мають:

- 1) кредитори банку;
- 2) Національний банк України.

Кредитори банку направляють рекомендованим листом до Національного банку України заяву про ліквідацію банку при настанні ознак неплатоспроможності банку з додаванням документально підтверджених доказів наявності невиконаних грошових зобов'язань банку перед ними. Якщо протягом одного місяця з дня направлення заяви зазначені особи не отримали відповідь Національного банку України, вони мають право звернутися до суду із заявою про визнання банку неплатоспроможним. У визначеній процедурі є певні проблеми. Відповідно до ст. 88 Закону про банки кредитори банку мають право звернення до суду із заявою про визнання банку неплатоспроможним та його ліквідацію. Це право вони можуть реалізувати лише після відкликання банківської ліцензії, яке здійснюється НБУ. Наслідком такої процедури є неминуча ліквідація банку, для чого НБУ призначає ліквідатора. Таким чином, як відзначає О.М. Лобач, Законом прямо встановлено, що визнання банку неплатоспроможним, введення процедури його ліквідації віднесено до повноважень Національного банку України, які останній здійснює ще до порушення судового провадження [7, с. 157]. Таки чином, виникає природне питання про те, які спірні відносини мають виступати предметом судового розгляду, якщо фактично комерційний банк визнаний неплатоспроможним і проти нього почата процедура ліквідації? З огляду на невідомість даної проблеми, вважаємо за доцільне використовувати в Україні зарубіжний досвід. Так, у Російській Федерації до повноважень Банку Росії віднесено відкликання у банку банківської ліцензії та надання висновку про наявність підстав для визнання комерційного банку банкрутом. І лише після цього арбітражний суд, перевібивши законність вимог особи, яка звернулася із заявою про визнання банку банкрутом, порушує власне процедуру банкрутства, затверджує конкурсного керуючого, розглядає ті вимоги конкурсних кредиторів, які не визнані конкурсним керуючим. У США застосовується адміністративний метод провадження процедури банкрутства банків: відкликання банківської ліцензії та прийняття декларації про неспроможність банку здійснюється адміністративним органом, повернення застрахованих вкладів вкладникам збанкрутілих банківських установ здійснюється спеціальною установою – Федеральною корпорацією страхування вкладів не пізніше, ніж через 5 днів після закриття збанкрутілого банку. Така форма провадження процедури банкрутства дає можливість кредиторам та вкладникам захистити свої гроші, підвищує авторитет державних органів.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Наступною особливістю банкрутства банків є те, що справу про ліквідацію банку суд може порушити лише після відкликання у нього банківської ліцензії, що потім унеможлиблює санацію банку [3, с. 47]. Натомість у Росії законодавством допускаються випадки поновлення банківської ліцензії, якщо банк розраховався з кредиторами у конкурсному провадженні. В таких ситуаціях судова справа припиняється, а Банк Росії має право прийняти рішення про видачу кредитній організації банківської ліцензії [8, с. 207]. Все це дозволяє захистити права та фінансові ресурси, в першу чергу, кредиторів банку та надає останньому можливість вирішити власні фінансові проблеми.

З дня призначення ліквідатора до нього переходять права керівника (органів управління) банку. При виконанні своїх обов'язків ліквідатор за своїм статусом прирівнюється до представника Національного банку України. Будь-яка особа, що навмисно перешкоджає доступу ліквідатора до банку, його активів, книг, записів, документів, несе адміністративну або кримінальну відповідальність.

Ліквідатор припиняє приймання вимог кредиторів після закінчення одного місяця з дня опублікування оголошення про початок ліквідаційної процедури. Кредитори мають право надіслати ліквідатору свої заперечення щодо визнаних ним вимог протягом одного місяця з дня отримання повідомлення. Ліквідатор зобов'язаний у двомісячний строк з дня призначення надіслати повідомлення всім клієнтам, які користуються послугами відповідального зберігання, про необхідність вилучити свої цінності протягом трьох місяців з дня оголошення про початок ліквідаційної процедури. Матеріальні цінності, що перебували на відповідальному зберіганні банку і не були вилучені власниками в зазначений у повідомленні строк, вважаються фондами, на які не можуть претендувати кредитори банку. Ці цінності переходять у розпорядження Національного банку України для повернення законним власникам.

Майно, на яке звертається стягнення у ліквідаційній процедурі, оцінюється ліквідатором у порядку, встановленому законодавством України. Для майна, яке продається на аукціоні, оціночна вартість є початковою. Після проведення інвентаризації та оцінки майна банку ліквідатор розпочинає продаж майна на відкритих торгах, якщо Національним банком України не встановлено інший порядок його продажу.

Порядок продажу майна банку, склад, умови та строки придбання майна погоджуються з Національним банком України та повідомляються через засоби масової інформації.

У разі надходження двох і більше пропозицій щодо придбання майна банку ліквідатор проводить конкурс (аукціон). Майно банку, щодо обігу якого встановлено обмеження, продається на закритих торгах.

Кошти, одержані в результаті ліквідаційної процедури, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів, у такій черговості:

- 1) у першу чергу задовольняються:
 - а) вимоги, забезпечені заставою;
 - б) вимоги Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що виникли у випадках, визначених законодавством про гарантування вкладів фізичних осіб;
 - в) виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банку, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі;

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

г) витрати, пов'язані з роботою ліквідатора, в тому числі: на оплату державного мита; на публікацію оголошення про ліквідацію банку; на публікацію в органах інформації про порядок продажу майна банку; витрати ліквідатора, пов'язані з утриманням і збереженням активів банку; на проведення аудиту; на оплату праці працівників, залучених для здійснення ліквідації;

д) зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян.

2) у другу чергу задовольняються вимоги вкладників - фізичних осіб в частині перевищення суми, передбаченої системою гарантування вкладів фізичних осіб, вимоги, що виникли із зобов'язань банку перед працівниками;

3) у третю чергу задовольняються інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються в міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банку після повного задоволення вимог попередньої черги. У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банку, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторів однієї черги. Вимоги, заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, та не задоволені за недостатністю майна не розглядаються і вважаються погашеними.

У разі, якщо на момент закінчення строку ліквідації залишилися непроданими активи банку і негайний продаж матиме наслідком істотну втрату їх вартості, ліквідатор передає такі активи в управління визначеній Національним банком України юридичній особі, яка зобов'язана вжити заходів щодо продовження погашення заборгованості кредиторів банку за рахунок отриманих активів. Майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається власникам, а майно державних банків – відповідному органу приватизації для наступного продажу. Кошти, одержані від продажу цього майна, спрямовуються до Державного бюджету України.

Ліквідація банку вважається завершеною, а банк ліквідованим з моменту внесення запису про це до Державного реєстру банків після ухвалення звіту ліквідатора.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових досліджень. Аналіз змісту закону про банки дозволяє стверджувати, що у питаннях визнання банку неплатоспроможним, він стоїть не на боці кредиторів, адже Національний банк, при встановленні у комерційного банку ознак неплатоспроможності має право, а не зобов'язаний відкликати банківську ліцензію. Отже, відкликання банківської ліцензії залежить від суб'єктивної волі Нацбанку, яка може неоднаково проявлятися у відношенні різних банків, що може завдати значної шкоди інтересам кредиторів (особливо, якщо врахувати, що процедура банкрутства займає досить великий проміжок часу, в той час як реальна вартість грошових коштів поступово зменшується внаслідок інфляції).

Таким чином, щоб зробити процедуру банкрутства банків більш прозорою, необхідно вивчати досвід інших країн з означеної проблеми, досліджувати специфіку діяльності державних установ і недержавних структур в питаннях попередження банкрутства, особливостей провадження цієї процедури тощо. Але при цьому необхідно не тільки вивчати сучасний іноземний досвід і застосовувати при реформуванні чинного законодавства міжнародні документи, а й українським фахівцям брати активну участь у важливих процесах творення уніфіко-

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ваних міжнародних правил у сфері регулювання відносин неспроможності і таким чином впливати на розробку міжнародних документів [9, с. 142].

Література

1. Уразов А. У. Основи економічної теорії: Навч. посіб / А. У. Уразов, П. В. Маслак, І. В. Саух–К.: МАУП, – 2005. – С. 147.
2. Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні. Монографія / В. В. Джунь – Л.: Інститут технологій бізнесу і права. – 2000. – С. 74.
3. Лобач О. М. Окремі проблемні аспекти правового регулювання неспроможності банків в Україні: нотатки до науково-практичної конференції. Наукові записки. Том 53. Юридичні науки / О. М. Лобач. – Львів, – 2006 – С. 159.
4. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 50. – Ст. 564.
5. Собчук Ю. Банки у відносинах неплатоспроможності / Ю. Собчук // Юридична Україна, – 2013. – №2. – С. 42.
6. , Нікітін Ю. В., Кононенко Л. М., Нікітін Д. Ю. Правове регулювання банкрутства: Підручник / [Сміян Л. С., Грек Б. М., Костенко О. М. та ін.]; [відп. ред. Л.С. Сміян]. – К. : КНТ, – 2009. – С. 161–163.
7. Бірюков О. Банкрутство. (Курс лекцій) / О. Бірюков. – К.: Видавництво «Реферат», – 2004. – С. 47.
8. Телюкіна М. В. Конкурсное право: Теория и практика несостоятельности (банкротства) / М. В. Телюкіна – М.: Дело, – 2002. – С. 207.
9. Бірюков О. М. Транскордонні банкрутства: проблеми і шляхи розв'язання / О. М. Бірюков // Вісник господарського судочинства. 2008. – №1. – С. 142.